

JÁN KOCKA

JOHN LOCKE

(1632—1704)

Dvestopäťdesiate výročie Lockovej smrti je nám príležitosťou pripomenúť si význam jeho mysliteľskej osobnosti. V jeho filozofii, štátno-politických, náboženských a pedagogických názoroch sa zbieha ako v ohnisku šošovky všetko charakteristické, čoho nositeľom je anglická buržoázia v XVII. storočí. Dosah ideológie anglickej buržoázie, deizmu, osvietenstva, stelesneného v Lockovej tvorbe, prekračuje územie Anglicka. Anglická buržoázia, ktorá ako prvá nechala váľať sa hlavu kráľa pod klátom popravy, aby si neskoršie posadila na trón poslušnú bábkku, stala si v čelo buržoázno-kapitalistického vývoja Európy. Buržoázie iných krajín, najmä Francúzska, urobili z nej modlu svojho uctievania. Francúzske osvietenké myslenie XVIII. storočia je silne závislé na svojom anglickom vzore. Jednou z modiel bol aj Locke, ktorého senzualizmus sa stal gnozeologickou bázou francúzskeho materializmu. Ale z Lockovej filozofie, stal sa aj odrazový mostík novovekého idealizmu, takže máloktorý mysliteľ v dejinách buržoáznej filozofie je takým podnetným a vplyvným ako Locke.

Locke sa narodil 29. augusta 1632 v obci Wrington pri Bristole. Búrlivé časy anglickej buržoáznej revolúcie prežíva v zátiší hrubých múrov westminsterskej školy a Christ Church v Oxforde. Scholastická výchova, zameraná prevažne na teológiu, vzbudila v ňom veľmi skoro odpor, vyjadrený v pozdejších pedagogických spisoch. Jeho záujem sa usmerňoval na prírodovedu a medicínu. Hlboký dojem zanechali v ňom pribojné Descartove spisy, o ktorých sám hovorí, že znamenali

obrat v jeho myslení. Pôsobil na univerzite v akademických hodnostiach, od roku 1668 bol členom Kráľovskej učenej spoločnosti, takže problematika súčasnej vedy a vzdelávania mu bola dostatočne známa.

Ďalšie zamestnanie a životné osudy spájajú ho tesne s anglickou buržoáziou a stáva sa z neho jej popredný ideológ. Roku 1665 strávil dva mesiace v Cleve na brandenburskom dvore ako tajomník anglického vyslanca. O rok neskôršie prijal miesto vychovávateľa a lekára v rodine vynikajúceho buržoázneho politika lorda Ashleyho (Earl of Shaftesbury). Vo vývoji Lockovho myslenia sú významné cesty na kontinent, do Francúzska, kde prišiel do živého styku so súčasnými vedcami a filozofmi. S barometrom Shaftesburyho kariéry sa pohybujú aj Lockove príjmy a úradné funkcie, až nakoniec s pádom Shaftesburyho roku 1681 stratil priaznivé životné podmienky aj osobnú bezpečnosť a musel hľadať útočisko v Holandsku. Tu žil pod cudzími menami, venujúc sa vedeckej a filozofickej tvorbe.

Do Anglicka sa vrátil s Viliamom Oranžským a v hrejivom svetle kráľovskej priazne zastával vyššie úrady (commissioner of appeals, neskôršie commissioner of trade and plantages). Z tohto obdobia pochádza väčšina jeho politických, náboženských a národohospodárskych prác. Hoci pracovné povinnosti ho viazali na Londýn, za stále bydlisko si zvolil tiché prostredie v Oates (Essex) v dome Mashamovcov, kde prijímal návštevy známych vedcov a priateľov. Tu zomrel veľmi vyrovnané a pokojne 28. októbra 1704.

Ako akademický hodnostár, vychovávateľ a politický činiteľ bol tesne spojený s celým búrlivým anglickým verejným životom týchto čias. Vedel pochopiť zmysel buržoáznokapitalistického vývoja a stať si plne do jeho prúdeňa. Zanechal po sebe množstvo spisov s pestrú tematikou, ktoré boli ozajstnou bibliou buržoáznej ideológie, menovite francúzskych osvietenecov. Je predstaviteľom a ideológom buržoázneho liberalizmu, ekonomického, politického a kultúrneho programu anglickej vedúcej triedy. Dnes sú nám jasné hranice a obmedzenosť buržoázneho liberalizmu, no koncom XVII. storočia jednalo sa vzhľadom na pomery na kontinente o optimistické a progresívne zásahy do politiky a kultúry.

Najvýznamnejší počín anglickej buržoázie, ktorý jej vyslúžil obdiv na kontinente, bola porážka kráľovského absolutizmu, nastolenie konštitúcie ako novej formy vlády a kontroly štátneho aparátu buržoáziou. Vedela si ďalej v intenciách liberalizmu pri zachovaní slobody viero-

vyznaní zabezpečiť nad cirkvou plnú moc a zaradiť ju do svojich služieb. Vykonala celý rad prenikavých opatrení v politickom, hospodárskom a kultúrnom živote, takže súčasný obdiv bol celkom odôvodnený. Locke stál v čele tohto nového prúdu a bol jedným z tých, ktorí svojimi myšlienkami a spismi dávali mu smer a obsah. Jeho myslenie tvorí celok, ale jednak možno rozoznávať relatívne samostatné tematické skupiny, úvahy a spisy náboženské, politické, vychovávateľské, vedecké a filozofické.

V náboženských otázkach zastáva typické liberalistické stanovisko, ktorého pokrokovosť musíme posúdiť predovšetkým z hľadiska vtedajších ideologických a politicko-náboženských európskych pomerov (*Pojednanie o tolerancii*, 1661, *Poznámky o veciach náboženských ako tradícií, náboženskom omyle, kňazoch*, 1661, *Polemiky s biskupom Stillingfleetom*, 1682, *Prvý list o tolerancii*, 1685, *Druhý list o tolerancii*, 1690, *Tretí list o tolerancii*, 1692, *Štvrtý (nedokončený) list o tolerancii*, 1704, *Rozumovosť kresťanstva*, 1692, *Obrana rozumovosti kresťanstva*, 1695, *Druhá obrana rozumovosti kresťanstva*, 1697, *Pojednanie o zárazkoch*, 1703, *Výklad listov sv. Pavla*, 1701—3).

Náboženská tematika zaberá veľkú časť jeho tvorby.

Úvahy o náboženstve majú silnú tradíciu v anglickom buržoáznom myslení. Deizmus ako teoretickú a gnozeologickú formu a požiadavky náboženskej znášateľnosti ako organizačnú a politickú formu vzťahu buržoázie k náboženstvu nachádzame už na začiatku jej nástupu (Morus, Herbert, of Cherbury). Podmienky a proces náboženského vývoja v Anglicku bol komplikovaný a úzko súvisel s triednou a politickou situáciou. Pod vplyvom nástupu buržoázie dochádza k veľkému ideologickému a organizačnému rozptylu v náboženských otázkach. Locke sem prispel veľmi významne ako obhajca náboženskej slobody. Podľa neho náboženstvo je záležitosťou súkromného presvedčenia, do ktorej štát nemá právo zasahovať, ale má zabezpečiť plnú slobodu všetkým vyznaniam. Buržoázna obmedzenosť Lockovej požiadavky sa javí v tom, že slobodu vyznania upiera katolíkom a ateistom. Požiadavka znášateľnosti, ktorá je pokroková na vtedajšie pomery, ak porovnáme nezmyselné náboženské boje vo Francúzsku i v našich krajinách (protireformácia), vyplýva logicky z celkovej pozície anglickej buržoázie. Koloniálne panstvo, jeho udržanie a rozvíjanie si vyžaduje celkom inú taktiku, pretože s nejakou násilnou ortodoxiou by sa mohli stratíť aj výnosné trhy, ktoré sú predsa dôležitejšie ako všetky náboženstvá

a parády. Locke je slobodomyselný v posudzovaní náboženských tradícií a prispel k podrytiu niektorých článkov náboženskej ideológie. Jeho progresivita je však obmedzená; je za náboženskú slobodu, ale *len za náboženskú*, pretože v tomto období si buržoázia uvedomuje už triedny dosah náboženského svetonázoru.

V politických, štátnych a právnych otázkach je apoštolom buržoáznej demokracie, ideovým predchodcom Montesquieua, Voltaira, Rousseaua (*Úvahy o slobodnom štáte rímskom*, asi 1660, *spoluúčasť na zostavení ústavy Caroliny*, 1669, *Pojednanie o vláde*, 1690, *Leták o anglickej konštitúcii*, 1695?). Zastáva názor, že všetka štátna politická moc pochádza zdola, zo spoločnosti, ktorej členovia sa uvedomele a dobrovoľne podriaďujú spoločnej vôli, zákonom. Základom moderného štátu sú dve na sebe nezávislé a oddelené zložky: moc zákonodarná (parlament) a moc výkonná a federatívna (vláda). Národ môže zosadiť kráľa, ak sa tento ukáže neschopným a nehodným. Lockove názory mohli byť pôsobivé hlavne v krajinách spútaných tyraniou kráľovského absolutizmu a feudálnej aristokracie. V línii buržoáznodemokratického kapitalistického vývoja obhajuje a teoreticky zdôvodňuje súkromné vlastníctvo a rozvíja tézu, že čo človek získa svojou prácou, patrí jemu samému.

Lockove pedagogické názory organicky zapadajú do celkového rozvoja kapitalizmu, vyžadujúceho predovšetkým ľudí praktických a odvážnych. V *Niekoľkých myšlienkach o vychovávaní* (1693) podáva spôsob výchovy a súčasne aj typ príslušníka buržoáznej spoločnosti. Základné pedagogické názory, tu obsiahnuté, neskoršie ďalej rozvinul J. J. Rousseau.

Najväčší význam Lockovej mysliteľskej osobnosti spočíva vo filozofii, gnozeológii, kde vyoral hlbokú brázdnu v dejinách európskej filozofie. S menším úspechom sa zapísal i do dejín vedy (články v *Philosophical Transactions*, *Pozorovania o hodvábnictve, vinohradníctve a ovocinárstve vo Francúzsku*, 1679). Nebol typom vedca, sústredeného na drobné a vytrvalé pozorovanie, ale bol predovšetkým filozofom, pohotove, až prenáhlene zovšeobecňujúcim niektoré fakty a výsledky pozorovaní. Gnozeologické názory do široka, ale málo systematicky rozvinul v slávnom *Pojednaní o ľudskom poznaní* (1690), na ktorom pracoval mnoho rokov a v nedokončenom spise *O cestách poznania* (1697). Obidva obsahujú tie isté myšlienky, takže posledný možno považovať i za doplnok *Pojednania*.

Lockove gnozeologické náhľady sú medzníkom, ale aj križovatkou, z ktorej sa možno uberať viacerými smermi. Jeho empirizmus a senzualizmus nie je ani zďaleka jednoznačný. Dozrieva v ňom syntéza starého spôsobu myslenia i nových prvkov, ktoré nastolila rozvíjajúca sa veda. Locke osciluje medzi materializmom a pozitivizmom. Pre túto mnohoznačnosť mohla jeho noetika slúžiť za základ materialistickému senzualizmu XVIII. storočia vo Francúzsku, ako aj idealistickej reakcii Berkleya, Huma, Kanta, Macha.

Bezpochyby pokrokovú stránku jeho filozofie tvorí polemika proti teórii vrodenej ideí, podľa ktorej niektoré pravdy, predstavy a pojmy (boh, mravné normy, princípy formálnej logiky) sú duši ľudskej vrodené a vlastné. Lockova zásluha je v tom, že uviedol teóriu poznania do súladu so súčasným stavom vedy a poukázal populárnymi a vtipnými argumentami na absurdnosť teórie vrodenej ideí. Zdôraznil hlavne to, že obsah nášho vedomia nie je daný, ale vzniká a utvára sa. Jediným prameňom poznania sú naše zmysly a obsah vedomia je vyplnený najjednoduchšími prvkami zmyslového poznania (simple idea), z ktorých rôznymi kombináciami sa formujú zložité vnemy a pojmy (complex ideas). Pri vzniku jednoduchých ideí sú zmysly pasívne a počitky vznikajú nezávisle na našej vôli. Utváranie zložených ideí obstaráva aktívna duševná substancia (mind). Metafyzická priepasť medzi pasívnymi zmyslami a aktívnou dušou je koreňom gnozeologického kolísania. Locke je materialista, keď tvrdí, že na naše zmysly pôsobí vonkajší objekt, svet (external thing, object) — a robí tak na viacerých miestach — a je pozitivista, fenomenalista, solipsista, keď obsah vedomia, vybudovaný z počitkov a vnemov, mu splýva so skutočnosťou. Totožnosť stanovísk Locka a Macha možno ukázať na príklade.

Mach: „Vec, teleso, hmota je ničím okrem súvisu elementov, farieb, tónov, okrem tzv. znakov.“¹

Locke v úvahách o kauzalite: „... keď zistíme, že substancia drevo, ktorá je určitým súhrnom jednoduchých ideí tak usporiadaných, prostredníctvom ohňa zmení sa na inú substanciu zvanú popol. t. j. na inú zloženú ideu, pozostávajúcu zo súhrnu jednoduchých ideí, odlišnú od zloženej idey, ktorú nazývame drevo...“² (Podčiarkol J. K.).

¹ E. Mach, *Die Analyse der Empfindungen*, Jena 1922, 5.

² J. Locke, *Essay concerning Human Understanding* II, kap. XXVI, odsek 1.

Lockov empirizmus a senzualizmus je dvojsečnou zbraňou. Môže zohrať úlohu v boji proti idealizmu tým, že obsah vedomia vysvetľuje pomocou zmyslového materiálu, ale môže postaviť gnozeologický idealizmus na pevné nohy tým, že zredukuje objektívny svet na obsah zmyslového poznania. Tohto sa práve chytili Berkley a Hume, keď v podstate na Lockovi vybudovali ten svoj subjektívny idealizmus, onen svoj agnosticizmus.

Locke vo svojich noetických prácach prejednal a zhromaždil obrovské množstvo materiálu, ktorý dopodrobna rozobrať by si vyžiadalo veľkú štúdiu. Isté je, že sa v nich prekrižovala anglická scholastika, descartizmus i moderný empirizmus. *Pojednanie* sa stalo veľmi podnetným východiskom ďalších veľkých filozofov. Ak by sme chceli posúdiť, komu poslúžilo viac, materialistom či idealistom, pohľad do dejín filozofie nám ukáže, že prevažujú idealisti viacerých odrôd. Jedným z predpokladov poznania západoeurópskeho novovekého i súčasného idealizmu vo všetkých jeho formách, pozitivizme, solipsizme, empiriokriticizme, ale súčasne i podmienkou poznania a pochopenia materialistického senzualizmu XVIII. storočia je oboznámenie sa s ich spoločným duchovným otcom, Lockom.

Locke patrí medzi najväčších novovekých buržoázných filozofov. V jeho myslení sa odráža synteticky všetko to pokrokové, ale i to obmedzené, skrátka, *všetko to triedne*, čo prináša anglická buržoázia v ideologickom, politickom a hospodárskom vývoji Európy koncom XVII. storočia.